

Jak

Jakým způsobem můj výzkum zodpoví položené otázky?

Proč

Proč je důležité provést tento výzkum?

Specifičtěji:

Jaká je moje výzkumná oblast? Určil jsem ji jasně?

Jaké je moje téma? Určil jsem ho jasně a ukázal jsem, že patří do dané výzkumné oblasti?

Jaké jsou mé obecné výzkumné otázky?

Jaké jsou mé specifické výzkumné otázky?

Vyhovuje každá specifická výzkumná otázka empirickému kritériu? To znamená, je jasné, jaká data jsou zapotřebí k zodpovězení každé otázky?

4 Role teorie a práce s literaturou

Předchozí kapitola pojednala o základní kostře přípravy návrhu výzkumu a jako praktický a pedagogický prostředek využila výzkumnou otázku. V této kapitole se podíváme na čtyři doplňující aspekty. Dva z nich (perspektiva a teorie) se týkají obecného směru a orientace výzkumu. Další (prestrukturovaný versus rozvíjející se plán) se týká hlavně schématu výzkumu a metod. Čtvrtý (literatura) se týká jak kontextu výzkumu, tak způsobu, jak se výzkumné otázky a strategie navrhnou.

Tyto aspekty jsou zde zvláště důležité, protože se věnujeme kvalitativnímu i kvantitativnímu výzkumu současně a využíváme společný základní rámec výzkumných otázek, schématu výzkumu, sběru i analýzy dat. Také je potřeba se jim věnovat z toho důvodu, že zahrnujeme do svého uvažování jak celý sociální výzkum, jeho různé disciplíny a různé výzkumné styly a tradice, tak oba hlavní rozdílné přístupy. Tyto aspekty však nemají vždy stejnou důležitost, takže ne všem se bude v konkrétních návrzích výzkumu věnovat stejná péče. Navzdory tomu si myslím, že se jedná o aspekty, které je při plánování výzkumu nutné stále

promýšlet. Budeme-li takto postupovat, pak odhalíme skryté předpoklady, posílíme návrh výzkumu a lépe připravíme výzkumníka, zvláště tehdy, jestliže se předpokládá obhajoba návrhu výzkumu (nebo disertační práce).

V souvislosti s plánováním výzkumu a přípravou návrhů výzkumu uvažují o těchto aspektech zároveň s ústředními otázkami „co“, „jak“ a „proč“ předchozí kapitoly. V tomto smyslu dávají kontext a směr připravovanému výzkumu. V určitých ohledech mohou také změnit způsob, jak je otázka „co“ položena a řešena.

Hlavní věc, kterou zde chci zdůraznit, je to, že autor potřebuje lektorům objasnit, které z těchto aspektů ovlivňují připravovaný výzkum a jakým způsobem se to děje. To samozřejmě znamená, že autor by si měl ve fázi plánování vyjasnit, které z těchto aspektů jsou relevantní a jakým způsobem. Učinit tak a informovat o tom znamená pro výzkumníka důležitý vyjasňující úkol a významnou pojistku proti nespěněným očekáváním na straně lektora.

4.1 Perspektiva výzkumu

Jedná se o to, zda přijmeme určitou perspektivu, filozofickou pozici, nějaké paradigma nebo metateorii, která by ovlivnila náš výzkum. Pojmy jako paradigma nebo metateorie potřebují stručný výklad.

Paradigma zde znamená množinu předpokladů o sociálním světě a o tom, co tvoří správné techniky a témata, jestliže chceme svět zkoumat. Jednoduše řečeno, paradigma je způsob pohledu na svět. Je to názor, jak se má dělat věda, a je širokým termínem zahrnujícím kromě metod i prvky epistemologie a filozofie.¹¹ Příklady obecných paradigmat v sociálních vědách

¹¹ Guba a Lincolnová poznamenávají: „Na paradigma může být pohlíženo jako na sadu základních přesvědčení (metafyziku), která se zabývá konečnými nebo základními principy. Představuje to světový pohled, který definuje povahu ‚světa‘, místo jednotlivce v něm a škálu možných vztahů k tomuto světu a k jeho částem, jak to činí například kosmologie nebo teologie.“ (1994, s. 107)

jsou pozitivismus, postpozitivismus, kritická teorie a konstruktivismus. Více podrobnějších příkladů a klasifikace paradigmat popsali Guba a Lincolnová (1994).

Někteří autoři používají výraz *metateorie* podobně, přičemž jim jde o popis představ o koncepci vědy: „Různí myslitelé, zvláště filozofové (vědy), navrhli různé ideje, co věda má a může dokázat. Představa o tom, co je vědecky možné a co ne, se nazývá metateorie.“ (Higgs, 1995, s. 3) Příklady metateorií uvažované autory z oblasti filozofie pedagogiky jsou logický empirismus (a postempirismus), kritický racionalismus, kritická teorie, fenomenologie, hermeneutika a systémová teorie.

Paradigmata a metateorie mohou být považovány za „perspektivy“ (nebo „pozice“), které mohou stát v pozadí určitého výzkumu. Budu používat široký a obecnější (a méně úctyhodný) výraz *perspektiva*, abych popsal představu, která může být paradigmatem, metateorií nebo filozofickou pozicí, která by byla v pozadí výzkumu. Existují i jiné perspektivy než ty, které jsem uvedl jako paradigmata nebo metateorie, jež mohou najít využití v daném výzkumu, zvláště v tom kvalitativním. Příklady jsou feminismus, postmodernismus, symbolický interakcionismus, sémiotika, etnometodologie, analýza diskurzu nebo analýza konverzace.¹²

Je-li přijata určitá perspektiva v dané výzkumné akci, pak to může ovlivnit výzkumníka v několika směrech. Obvykle to například znamená, že dělá určité předpoklady, přijme určitý systém názorů a odmítne jiný. Tato volba má vliv na to, na co se výzkumník zaměří a které otázky a problémy formuluje, aby je

¹² Existuje určitá nejasnost a překrývání pojmů: Například je obtížné odlišit paradigma, metateorii a perspektivu od strategie a strategii od designu (plán výzkumu). Například Morse (1994, s. 224–225) považuje sémiotiku za paradigma, etnometodologii a analýzu diskurzu za strategie a fenomenologii za obojí – paradigma i strategii. Také se vyjadřuje (s. 221) o „paradigmatických perspektivách“. Jedna možnost, jak zmenšit tuto složitost demarkace, je použít perspektivu jako široký pojem (zahrnující paradigma a metateorii) – aby se na strategii pohlíželo jako na něco, co implementuje perspektivu, a na design jako na něco, co implementuje strategii. Příloha 1 pojednává podrobněji o tomto způsobu použití perspektivy, strategie a designu (plánu, resp. schématu výzkumu).

ve výzkumu zkoumal. Má vliv jak na diskurz, tak na metody výzkumu – například upřednostňováním určitých metod a potlačováním jiných. Může ovlivnit způsob, jak se budou klást výzkumné otázky, s příslušnými implikacemi pro volbu metod. Různé perspektivy také implikují různé množiny kritérií pro evaluaci sociálního výzkumu (viz například Denzin a Lincolnová, 1994, s. 479–483).

Dilema perspektiv se různě uplatňuje, více než co jiného, v jednotlivých oblastech sociálních věd a jeho role a význam mohou být interpretovány v různých oblastech odlišně. To znamená, že v některých oblastech hraje větší roli než v jiných, a v určitých oblastech především aplikovaného výzkumu nemá relevanci vůbec žádnou. Může být tedy chápáno různě na rozmanitých úrovních akademického výzkumu: Často se například považuje za relevantnější zohlednit ho v doktorské práci, nikoli v práci magisterské. Zopakujme si, že některé oblasti sociálních věd jsou heterogennější a pluralistické ve vztahu k paradigma-
tům a perspektivám, zatímco jiné jsou více homogenní. A konečně, v důsledcích těchto vlivů se některé oblasti věnují paradigmatické diskusi více než jiné. Vědy o vzdělávání jsou v tomto směru velmi heterogenní a plné diskuse, zatímco experimentální psychologie je homogenní a relativně prostá takových debat.

Je tudíž obtížné o této záležitosti psát tak, aby to bylo aplikovatelné ve všech oblastech sociálních věd. Navzdory tomu navrhuji tři přímočará doporučení, která mohou pomoci studentům při přípravě jejich návrhů výzkumu.

Za prvé, nemyslím si, že každý sociální výzkum si musí zvolit jednu z těchto perspektiv. Právě naopak, výzkum má vycházet z pragmatičtějšího přístupu k otázkám, které vyžadují odpověď, nebo k problémům, které vyžadují řešení.

Za druhé, podobně sociálněvědní výzkumná akce může vycházet z určité perspektivy, možná vybrané z výše uvedených, nebo z nějaké jejich kombinace. Příklady jsou feministická studie o účasti žen na práci v odborech, kritická studie života v azylu nebo konstruktivistická studie kurikulárního vývoje ve vědě.

Za třetí, jestliže druhý bod má relevanci, pak autor návrhu výzkumu má v textu identifikovat tuto paradigmatickou per-

spektivu včas a jasně. To je důležité, aby se předešlo neadekvátním očekáváním lektorů.¹³

4.2 Role teorie

V předchozím odstavci jsem použil výraz „metateorie“ k označení určitého paradigmatu, které může ovlivnit provádění výzkumu. Tato podkapitola je o tom, co bychom mohli nazvat „předmětná teorie“, a o její roli ve výzkumu. Pod pojmem předmětná teorie chápu teorii o reálných aspektech nebo o reálném fenoménu; k tomu uvedu dále několik příkladů. Obvykle je funkcí takové teorie něco popsat nebo i vysvětlit. Vysvětlující teorie je taková, která jenom nepopisuje, ale i vysvětluje fenomén, který je středem zájmu. Taková teorie je množinou tvrzení, která zkoumaný fenomén společně popisují a vysvětlují. Tato tvrzení jsou na vyšší úrovni abstrakce než specifická fakta a empirické generalizace (data) těchto fenoménů. Vysvětlují data dedukcí ve smyslu jestliže–pak.

Podobně jako u metateorie i otázka role předmětné teorie se má spíše objevit v doktorské studii než v magisterské práci. Je to zřejmě proto, že obvyklá kritéria na univerzitách požadují „podstatný a originální příspěvek ke znalostem“, který studie přináší, a „podstatná“ část příspěvku se často interpretuje pomocí výrazu „substantivní teorie“.

¹³ Uvědomuji si, že problém perspektivy (nebo paradigmatu) je stále přítomen, i když třeba implicitně, také v „aplikovaném“ výzkumu, protože předpoklady o realitě, strategiích a metodách zkoumání hrají vždy určitou roli. Také vím, že lze vyžadovat, aby se tyto předpoklady objasnily a popsaly. Zjistil jsem ale, že silný důraz na problém perspektiv a paradigma může studenty začínající s výzkumem zmást a zdržet. Proto se nyní ve své výuce věnuji více tomu, aby se otázka perspektivy vynořovala přirozeně a postupně, než abych ji vynucoval. Otázka obrany této perspektivy, pokud je nějaká zapotřebí, je záležitost, která se zdá vázána spíše na danou katedru nebo fakultu. Jedna katedra může trvat na detailním popisu a obhajobě perspektivy, zatímco jiná na tom trvat nemusí. Vzhledem k této skutečnosti je dobrou radou pro studenta poznat, jaká je situace na daném oddělení, katedře nebo fakultě.

Některé příklady substantivních teorií z různých oblastí sociálního výzkumu jsou teorie atribuce, teorie posilování, různé teorie učení, teorie osobních konstruktů (z psychologie); teorie referenční skupiny a teorie stratifikace (ze sociologie); teorie pracovních osobností a zakotvení v práci, teorie o morálním vývoji dětí a cyklech učitelovy kariéry (vzdělávání) a různé teorie vedení (v manažerství a řízení).

Při přípravě návrhu výzkumu musíme tedy zodpovědět obecnou otázku: Jaká je role „substantivní“ teorie v této studii? Můžeme ji uchopit tak, že uvážíme dvě podřazené otázky:

- Týká se popisně-explanační rozlišení tohoto návrhu výzkumu?
- Lze v tomto výzkumu uplatnit rozlišení mezi verifikací teorie a vytvářením teorie?

4.2.1 POPIS VERSUS VYSVĚTLENÍ

Je vhodné uvažovat v navrhované studii o popisně-explanačním rozlišení? To je jeden z těch aspektů, kterými se nemusíme zabývat ve všech studiích. Přesto se jedná o užitečnou otázku při přípravě návrhu výzkumu.

Výzkum, ať je kvalitativní, nebo kvantitativní, může být popisný nebo explanační anebo obojí. Popisná studie se pouští do sběru, organizování a shrnování informací o studované oblasti. Při popisu se vykresluje obraz, co se stalo, nebo jak se věci dějí, nebo jak vypadá situace, osoba nebo událost, nebo v jakém vztahu jsou věci a osoby. Zabývá se zjednodušením komplikovaných věcí. V sociálních vědách to často znamená shrnutí specifických faktických informací do empirického zobecnění (jestliže jde o výzkum s nomotetickým či zobecňujícím zaměřením) nebo shrnutí detailů událostí, charakteristik, případů či procesů (pokud se jedná spíše o ideografický nebo případový výzkum).

Na druhé straně explanační studie se pouští do vysvětlování a zdůvodnění popisné informace. Také se zabývá zjednodušením a objasněním věcí, ovšem na odlišné úrovni. Zaměřuje se na na-

lezení věcných zdůvodnění jednotlivých kroků a ukazuje, proč a jakým způsobem se k nim dospělo.

Popis má omezenější cíl než explanace. Můžeme něco popsat bez vysvětlení, ale nemůžeme to dokázat vysvětlit bez popisu. Proto vysvětlení jde dále než popis. Jedná se o popis plus něco dalšího. Jinak řečeno, explanační studie se zabývá testováním či verifikací teorie nebo generováním studie nebo oběma.

Jeden způsob, jak vidět rozdíl mezi popisem a explanačí je srovnat otázky *co* s otázkami *proč* a *jak*. Popisná studie se v podstatě táže: Co je to zde za případ nebo situaci? Explanační studie se vlastně ptá: Proč nastal tento případ nebo tato situace? nebo: Jak tato situace vzniká nebo vznikla? Popisně-explanační rozlišení lze uvažovat jak v kvalitativních, tak v kvantitativních studiích. V kvalitativním výzkumu rozlišuje Maxwell (1996, s. 59) ještě třetí kategorii otázek: *interpretativní otázky*. Popisné otázky se tak ptají *co*, explanační otázky *proč* a interpretativní otázky se ptají na význam věcí pro lidi v dané situaci.¹⁴

Podle mého názoru mají ve výzkumu své místo jak popisné, tak explanační studie a žádná z nich není nutně lepší než ta druhá. Spíše je to otázkou vyhodnocení dané výzkumné oblasti nebo situace, zvláště pak vyhodnocení dosažené fáze vývoje znalostí v dané oblasti a zvolení odpovídajícího důrazu studie. V relativně nové oblasti výzkumu (například jak učitelé využívají internet ve třídě) má smysl, aby se zdůraznil popis. Pro dobře rozvinuté oblasti výzkumu (například vztah mezi sociální příslušností a dosaženým výsledkem ve škole), v nichž je k dispozici značné množství popisných informací, má smysl klást ve výzkumu důraz na explanační.

Někdy se však hodnota čistě popisných studií zpochybňuje. Setkáme se s názorem, zvláště na doktorské úrovni, že studie se má pokusit o víc než „pouze o popis“. Tento názor vychází ze skutečnosti, že explanační znalost je mnohem hodnotnější než

¹⁴ Maxwell (1996, s. 59–60) definuje pět kategorií porozumění v kvalitativním výzkumu: popis, interpretace, teorie (vysvětlení), generalizace a vyhodnocení. První tři kategorie zahrnují většinu typů otázek, které se používají v kvalitativním výzkumu.

znalost popisná. Jestliže víme, proč (nebo jak) se něco stane, pak víme víc než pouze, že se něco stalo, a takovou explanační znalost můžeme využít pro predikci. K uvedenému příkladu o nové oblasti výzkumu však musíme dodat, že velmi cenný krok vpřed může znamenat pečlivý a důkladný popis. Dobrým prvním krokem při vysvětlování, proč se něco stalo, je přesné popsání, co se stalo. A pečlivá popisná práce je nám ku pomoci při návrhu abstraktnějších konceptů v pozdějším teoretizování. Také platí, že v různých oblastech nebo stylech výzkumu existují rozdílné názory na význam popisné studie. Příkladem je etnografie v antropologii (a v některých oblastech aplikovaného sociálněvědního výzkumu), kde může být cílem výzkumu „úplný etnografický popis“. K tomu Glaser podotýká, že přístup Strausse a Corbinové pomocí zakotvené teorie nevede k teorii, nýbrž k „úplnému konceptuálnímu popisu“ (srov. Laser, 1992).

Sama *explanace* je komplexní filozofický koncept. Zde používám pojetí explanace zdůrazňující indukci ze specifických faktů nebo empirických zobecnění k obecnějším a abstraktnějším tvrzením. Empirické zobecnění je pak specifický příklad obecného tvrzení, které „takto něco vysvětluje“. Jinou častou a užitečnou, třebaže rozdílnou formou explanace je forma „chybějícího spojení“. V tomto konceptu jsou událost nebo empirické zobecnění vysvětleny tak, že ukážeme na propojení, která fenomén způsobují. Například vztah mezi sociální třídou a dosaženým vzděláním může být vysvětlen kulturním kapitálem (Bourdieu, 1973). Nebo vztah mezi sociální třídou a sebehodnocením může být vysvětlen pomocí vztahu rodiče–dítě, který je propojuje (Rosenberg, 1968, s. 54–82).¹⁵

V souhrnu pak otázky pro přípravu návrhu jsou tyto:

Je navrhovaná studie popisná, explanační, nebo obojí? Jinými slovy, usiluje o zodpovězení otázek *co*, nebo také *proč* a *jak*?

¹⁵ Toto jsou příklady z kvantitativního výzkumu, kde je použit koncept intervenujících proměnných k popisu propojení mezi fenomény. Vyjádřeno termíny podle Maxwella (1996, s. 58), je tento typ vysvětlení teorií vhodný pro vysvětlení variability. Tato logika ale funguje právě tak dobře s kvalitativními daty (Miles a Huberman, 1994, s. 222–228). V takovém případě pak jde o teorii vhodnou pro explanační proces.

Jaká je logika, která stojí za přijatým postojem, a jak byla tato logika podána v návrhu výzkumu?

4.2.2 VERIFIKACE TEORIE VERSUS TVORBA TEORIE

Verifikace je další z aspektů, které jsou v různých sociálněvědních oblastech zohledňovány velmi nerovnoměrně. Navazuje na předchozí odstavec v konceptech explanace a explanační teorie. Všeobecně řečeno, dvě hlavní možné role pro předmětnou explanační teorii jsou testování teorie a vytváření teorie. První role se nazývá verifikace teorie, druhá je vytváření teorie. Toto rozlišování mezi vytvářením a verifikováním teorie je propojeno s kvalitativním a kvantitativním rozlišováním. Verifikace teorie může být kvantitativní, kvalitativní nebo obojí. Tak je tomu i s vytvářením teorie. Obojí může být vhodné, vše závisí na výzkumné oblasti, tématu a kontextu. Žádná ze strategií není lepší než ta druhá. Zároveň je historicky dáno, že verifikace teorie probíhala v sociálních vědách častěji kvantitativně, kdežto vytváření teorie kvalitativně.¹⁶

Opakuji, že zde používám „teorii“ ve smyslu předmětné explanační teorie. V tomto smyslu je teorie množina tvrzení, která vysvětluje fakta (pozorování, výsledky a empirická zobecnění). Děje se tak na abstraktnější úrovni, než jsou fakta samotná. Mezi teorií a fakty existuje spojení typu „jestliže–pak“: jestliže je teorie správná, pak z ní plynou faktuální tvrzení. Tato faktuální tvrzení jsou hypotézami, které se použijí k testování teorie v průběhu verifikační studie.

Verifikace teorie usiluje o test teorie nebo přesněji, otestovat tvrzení (to znamená hypotézy) odvozené z teorie. To je zcela běžný model v sociálních vědách, které tradičně zdůrazňovaly kvantitativní výzkum (jako psychologie a některé oblasti řízení

¹⁶ Creswell (1994, s. 81–101) užitečně diskutuje o roli teorie, ukazuje její typickou deduktivní strukturu při testování teorie v kvantitativním výzkumu a její typickou induktivní strukturu pro generování teorie v kvalitativním výzkumu.

a pedagogických věd). Taková studie je uvedena teorií, odvodí z ní hypotézy a pokračuje testem těchto hypotéz.

Studie zaměřená na vytvoření (generování) teorie se snaží navrhnout nebo rozvinout teorii, která by vysvětlila fenomény nebo výsledky. Taková studie je obvykle uvedena otázkami, pokračuje sběrem dat a končí teorií. To byl běžný model v některých kvalitativních studiích, hlavně v takových, kde se uplatňovala zakotvená teorie (například v ošetrovatelských vědách).

Toto rozlišení mezi generováním a verifikací je ve skutečnosti záležitostí zaměření studie. Studie verifikující teorii často končí modifikací teorie nebo jejím návrhem, zvláště pokud se hypotézy nepotvrdí. Podobně studie zaměřená na vytvoření teorie používá procesy verifikace (a falzifikace) při konstruování teorií. Ačkoli se obě strategie mohou v jedné studii přirozeně prolínat, je důležité, aby bylo v návrhu výzkumu předem jasné, na co se studie zaměří, kde bude těžiště a cíl.

Verifikující studie mají hypotézy k testování. Hypotézy jsou specifické predikce o tom, co se očekává, že se nalezne v datech. Odrážejí výzkumné otázky a mají vyplývat z teorie (nebo být vysvětleny pomocí teorie). Již jsem se zmínil (odstavec 3.7.3), že nepovažuji za zcela přesvědčivé pracovat s hypotézami, aniž se ukáže, z jaké teorie vyplývají.

Proto jsou otázky ve fázi návrhu výzkumu formulovány takto:

- Je-li účel explanatorní, je studie zaměřena na verifikaci, nebo vytvoření teorie?
- Jaká logika spočívá za tímto postojem a jak tato logika ovlivní návrh výzkumu?
- Je-li verifikace teorie jejím těžištěm, jaké jsou hypotézy a jaká se za nimi skrývá teorie?

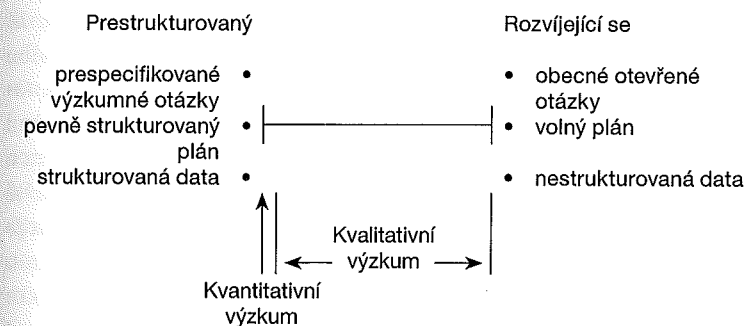
4.3 Prestrukturovaný výzkum versus rozvíjející se výzkum

V této kapitole se budeme věnovat rozsahu struktury a specifity, které jsou zapracovány do plánu výzkumu, zvláště do jeho

výzkumných otázek, do jeho konceptuálního rámce a schématu výzkumu a jeho dat. Už jsme se zmínilo o tom (odstavec 2.4), že ve výzkumném plánu musí být uvedeno časové rozpětí výzkumu a jeho rozvrh. V celém sociálněvědním výzkumu se mohou studie od sebe velmi lišit, a to od silně naplánované a prestrukturované podoby až po totálně se rozvíjející, s mnoha variantami mezi tím. Jedná se tedy o ústřední bod, který je zapotřebí při plánování výzkumu a při komunikaci vytvořeného plánu pomocí návrhu vyjasnit. Rozdílnost se týká zvláště výzkumných otázek, schématu výzkumu a dat a může zahrnout i konceptuální rámec.

Některé typy výzkumu jsou silně prestrukturované, s jasnou a specifickou výzkumnou otázkou, přesným konceptuálním rámcem, naplánovaným schématem výzkumu a kódovanými daty. Naproti tomu některé typy výzkumu nejsou vůbec prestrukturované. Specifické výzkumné otázky nejsou předem jasné, plán je popsán spíše obecně než podrobně a data nejsou předem strukturovaná. Tyto věci se rozvinou nebo se projeví, jak studie postupuje vpřed.

Obrázek 4.1 ukazuje, že tyto dva popisy představují konce kontinua, s různými mezistupni strukturovanosti nebo emergence.

Obr. 4.1 Prestrukturovaný versus rozvíjející se výzkum: časování struktury

Opakuji, že nejde o to, zda jeden typ je lepší než ten druhý. Oba mají svá silná i slabá místa. Spíše než chtít upřednostňovat

jeden před druhým je lepší se zamyslet a přijmout ten typ výzkumu, který je nejvhodnější pro oblast, téma a účel daného projektu.

V souvislosti s přípravou návrhu výzkumu bude pravděpodobně jednodušší popsat projekty u pravé strany tohoto kontinua, jež s sebou přináší spíše předpisový přístup k návrhu výzkumu. Směrem k pravé straně mají autoři návrhu výzkumu jiný problém, protože nenavrhují podrobný výzkumný plán se specifickými kroky výzkumu. V takovém případě má návrh výzkumu uvést:

- že studie (nebo její části) má rozvíjející se, emergující charakter;
- proč to je vhodné v dané oblasti, tématu nebo přístupu;
- a to v obecných pojmech, jak budou struktura a specifické stránky postupovat v průběhu studie – jak se dospěje k výzkumným otázkám, jak se navrhne plán výzkumu a jak analýza odhalí struktury v datech.

Jinými slovy, rozvíjející se studie neimplikuje tvar výzkumu ve stylu „cokoli funguje“. Uvažme například doporučení Eisnera, který napsal o kvalitativním návrhu výzkumu v pedagogických vědách:

Pro případ, že by někdo tyto poznámky interpretoval tak, že v kvalitativním výzkumu není zapotřebí žádného plánování nebo že „cokoli funguje“, pak říkám se vším důrazem, že takto nelze má slova interpretovat. Plánování je nutné. Nicméně nemá a nemůže mít funkci předpisu nebo formule. Záleží na evidenci. Výzkumník musí poctivě zdůvodnit, co říká, ale zdůvodnění ještě neznamená měření evidence. Koherence, plauzibilita a užitečnost jsou zcela přijatelné při pokusu vypořádat se s komplexitou sociálního života. Nechci být advokátem anarchie nebo redukovat studii školy či tříd na Rorschachův projektivní test. Je nutné požadovat, aby analýza návrhu výzkumu nebo výzkumné studie uplatnila kritéria vhodná pro uvažovaný styl výzkumu. Profesori provádějící hodnocení i studenti mají rozumět povaze takové-

ho výzkumu, tomu, co konstituuje vhodná kritéria kvality a proč jsou vhodná. (1991, s. 241–242)

K této otázce se vrátíme v odstavci 6.3.

4.4 Literatura

Každý sociální výzkum má relevantní literaturu a žádný výzkum se neodehrává ve vakuu. Je proto jednou z povinností výzkumníka:

- uvést literaturu, která je relevantní pro studii a seznámit se s ní;
- uvést svou práci do vztahu s touto literaturou;
- objasnit, jak bude s literaturou pracovat v návrhu výzkumu a později v disertační práci.

Každý z těchto bodů nyní proberu zvlášť.

4.4.1 RELEVANTNÍ LITERATURA

Jaká je relevantní literatura pro tento projekt? Zpracování této otázky má zřejmě začít odkazem na výzkumnou oblast, vymezením tématu a formulováním obecné výzkumné otázky. Čtení literatury můžeme organizovat kolem obecných výzkumných otázek. Některá literatura je pak pro nás základní, další je obecně relevantní a jiná tvoří pozadí. Rudestam a Newton (2002, s. 64) vycházejí z tohoto schématu a uvádějí Vennův diagram s návodem, jak zpracovat přehled literatury. Jestliže se nejdříve soustředíte na výzkumnou literaturu – většinou ji najdeme ve výzkumných časopisech, v konferenčních příspěvcích, ve sbornících nebo v disertacích –, velmi rychle pak vytvoříte propojení s teoretickou, historickou a kontextuální literaturou. Přitom je důležitý přístup do dobré vědecké knihovny a také přístup k abstraktům disertací. Burton a Steane (2004, s. 128) správně připomínají, že před vámi šli podobnou cestou jiní. Články ve výzkumných časopisech obvykle obsahují krátký a disertace pak mnohem delší bibliografický souhrn.

Při vyhledávání literatury je užitečné si připomenout následující body:

- Různé výzkumné oblasti a témata mají různé množství relevantní literatury. V některých oblastech je množství literatury ohromné, v jiných je relativně malé.
- Někdy potřebujeme literaturu z více oblastí, zvláště pokud je vaše téma na rozhraní několika předmětných oblastí.

Často hraje roli stupeň abstrakce. Buďte opatrní při vyslovení věty: „Pro mé téma neexistuje relevantní literatura.“ Toto tvrzení může být pravdivé na určité úrovni specifičnosti, ale nepravdivé na úrovni abstraktnější. Uvědomte si, že návaznost na relevantní literaturu může vyžadovat zvýšení úrovně abstrakce vašeho tématu. V rámečku 4.1 uvádíme dva příklady.

Při pátrání po literatuře je dnes kromě tradičních vyhledávacích metod nepostradatelný internet.

Rámeček 4.1

Používání literatury: úrovně abstrakce

Zvýšení úrovně abstrakce specifického tématu pomáhá ukázat spojení návrhu s literaturou. Příklad: Předpokládáme, že specifickým tématem výzkumu je úspěšnost ve škole dětí domorodců v oblasti Narragin v Západní Austrálii. S velkou pravděpodobností neexistuje žádná literatura o předchozím výzkumu na toto speciální téma. Avšak děti domorodců jsou domorodou etnickou minoritou. Narragin je rurální komunita. Nyní můžeme rozšířit hledání literatury na děti z domorodých etnických minorit v rurálních komunitách.

Bryant vyjadřuje podobnou myšlenku následovně:

Uvědomte si, že jestliže zvolíte úzkou podmnožinu populace ve velmi specifických podmínkách, neznamená to, že byste měli informovat o výzkumu, který byl proveden u jiných domorodých národů v jiných podmínkách. Pokud například studujeme vůdcovské chování hispánských mužů v malých nekomerčních organizacích v jednom kraji v jednom státě, neznamená to, že není zapotřebí informovat vaše lektory obecným způsobem o vůdcovském chování v nekomerčních organizacích a u hispánských mužů jako takových. (2004, s. 65)

4.4.2 VZTAH MEZI STUDIÍ A LITERATUROU

Jaký je vztah uvažované studie k příslušné literatuře? To zahrnuje takové otázky jako: Kde je navrhovaná studie ve shodě ve vztahu k relevantní literatuře? Jaké je její spojení s touto literaturou? Jak navrhovaný výzkum přispěje k předchozímu výzkumu nebo jak ho překoná?

Na tyto otázky existuje několik možných odpovědí. Aktuální studie může například zaplnit mezeru v literatuře, je možné, že se bude držet hlavního trendu v literatuře nebo tento trend posílí; může zvolit docela jiný směr mimo tuto literaturu; může být zaměřena na potvrzení, zpochybnění či vyvrácení získaných výsledků, podobně jako je tomu v replikačních studiích; může testovat nebo rozšiřovat teorii z literatury; nebo může použít teoretický rámec či model z literatury. Existují ještě jiné možnosti, takže obecná otázka, kterou je nutné v návrhu zohlednit, je: Jaký příspěvek bude znamenat tato studie k literatuře?

4.4.3 POUŽÍVÁNÍ LITERATURY

Jak bude navrhovaná studie používat literaturu? A v užším pojetí, jak bude argumentace v návrhu využívat literaturu?

Existují různé způsoby, jak může studie zacházet s literaturou, a s využitím literatury v návrhu výzkumu mohou být spojována rozličná očekávání. Například:

- Úplný přehled literatury je možné provést před výzkumem. Stane se částí návrhu a je do něho zahrnut nebo k němu připojen (provedení přehledu rozvedeme v dalším odstavci).
- Je možné provést přehled literatury, ale přehled nebyl proveden v rámci zpracování návrhu. V tomto případě se mohou zařadit do návrhu části přehledu, jeho vzorek, nebo některá témata použitá v přehledu.
- Na přehledu literatury se pracuje pravděpodobně nejintenzivněji v průběhu studie, když se výzkumník nachází ve fázi diskuse výsledků. Příkladem je studie s využitím zakotvené teorie. Jestliže se uvažuje o použití tohoto

přístupu, pak je užitečné se v tomto smyslu vyjádřit v návrhu výzkumu a zdůvodnit toto rozhodnutí. Už kvůli těm lektorům, kteří očekávají, že přehled literatury se provede před započatím studie.

Locke et al. (1993, s. 71–72) se zmiňují o tom, jak lze použít literaturu v návrhu samém. Domnívají se, že autor návrhu má situovat výzkumné otázky – nebo hypotézy – do kontextu předchozí práce takovým způsobem, aby vysvětlil a zdůvodnil rozhodnutí provedená pro navrhovaný výzkum, a to zvláště s ohledem na skutečnost:

- jak a proč byly výzkumné otázky a hypotézy formulovány;
- proč byla vybrána navržená výzkumná strategie.

Nepřipouštějí, že by přehled v návrhu výzkumu měl ještě jinou roli, ani neschvalují, aby v návrhu byl odstavec nadepsaný Přehled literatury. Podobná rada se objevuje u Maxwella (1996). Je jasné, že výhodou je zkrácení návrhu výzkumu. Na druhé straně existují případy, kdy se očekává, nebo dokonce vyžaduje bibliografický přehled, který obvykle předchází před výzkumnými otázkami a hypotézami. Student si musí například ověřit očekávání členů komise k otázce přehledu literatury v návrhu výzkumu. Následující poznámky jsou relevantní, pokud se od přehledu literatury vyžaduje, aby byl částí návrhu výzkumu. Jsou samozřejmě aplikovatelné i při tvorbě přehledu literatury v disertační práci.

4.5 Práce na přehledu literatury

Dobrý přehled literatury prokazuje vaše zvládnutí tématu disertační práce a znamená více než jen souhrn relevantní literatury. Shrnutí literatury je důležité, avšak váš přehled má přesáhnout pouhé shrnutí, a to ve dvou směrech. Za prvé, přehled literatury vyžaduje vytvoření argumentace. To s sebou nese nutnost syn-

tézy, a ne pouze její shrnutí. Za druhé, váš přehled má být kritický, zvláště s ohledem na výzkumnou literaturu. To vyžaduje návyk zkoumat a kriticky rozebrat metody použité ve výzkumných zprávách, se zvláštním ohledem na možnost generalizace a přenositelnosti výsledků zkoumání (Bryant, 2004, s. 80). Také to znamená analytický přístup při práci s literaturou (Brink a Wood, 1994, s. 58) a kritický přístup při její organizaci kvůli úplnosti, koherenci a konzistenci.

Shrnutí přečtené literatury je první důležitý krok. Provádět to systematicky, se všemi bibliografickými detaily a systematickým ukládáním, se později vždy vyplatí. Je moudré si již na začátku čtení rozvrhnout, jak si budete literaturu ukládat, řadit a organizovat (její papírovou nebo elektronickou formu). Jakmile bylo dosaženo dostatečného proniknutí do relevantní literatury, shrnování má dospět k integraci a syntéze literatury. Burton a Steane (2004, s. 131) k ilustraci představy syntézy literatury užívají metaforu tapiserie a zdůrazňují provázanost a integraci souvislostí obsažených v textech psaných na dané téma. V syntéze chceme zachytit konvergenci a divergenci výsledků, teorií a implikací, přičemž Burton a Steane (2004, s. 131–132) navrhují dialektický proces teze–antiteze jako vhodný rámec pro vytvoření syntézy v literárním přehledu.

Vytvoření organizační kostry pro zpracování literatury v průběhu vyhledávání a čtení je částí kritického čtení a analýzy; organizační schéma, které si navrhnete, často pomůže s vaším vlastním konceptuálním rámcem. Podle schématu lze také připravit konečný přehled literatury tak, aby byl tematicky (a ne pouze chronologicky a v posloupnosti) a integrovaně vřazený do příslušné disertační práce. Vaše odborná práce musí být propojena s literaturou, takže je nutné se na přehled soustředit. Nejlepší cestou je vyhnout se neintegrovaným chronologickým přehledům, přehled literatury také není anotovaná bibliografie.

Úplný přehled literatury potřebuje strukturu. Alternativou ke strukturovanému přehledu je amorfní masa nestrukturovaného textu, v němž se lektor nevyzná a je mu nesrozumitelný. Integrace a syntéza literatury vede k určitému návrhu struk-

tury při psaní přehledu. Užitečné je rozdělení na podkapitoly a odstavce, ale nemá se to přehánět. Také je užitečné a doporučuje se připravit pro lektory na začátku jakéhosi průvodce přehledem. V něm autor stručně popíše strukturu přehledu literatury a tím poskytne lektorovi jakousi „cestovní mapu“ pro navigování materiálem. Podobně důležitý je závěr přehledu. Je rozumné vrátit se krátce zpět k účelu a výzkumným otázkám studie a ukázat, jaký má plánovaný výzkum vztah k právě probrané literatuře.

Dobrá přehled literatury je mimořádně cenný tím, že spojuje dohromady jednotlivé části studovaného materiálu a ukazuje stav znalostí v rámci daného předmětu, trendy a mezery. Představuje vrcholy výzkumu v určité oblasti, tedy co je již známé a (což je rovněž důležité) o co se vedou pře – a co ještě nebylo vyzkoumáno. Tvorba takové bibliografie je obtížná a časově náročná. Proto pokud se setkáte s dobrým přehledem literatury, využijte ho s důvěrou, kterou si zaslouží. V některých oblastech výzkumu musí být přehled literatury selektivní. Pro některá témata nalezneme tolik literatury, že v rámci přípravy návrhu výzkumu nebo disertační práce není možné udělat takový přehled, který by pokryl opravdu vše. Jestliže taková situace nastane, autor má objasnit, jaká selekční pravidla používá a proč postupuje zrovna takto. Právě v takových případech jsou velmi cenné již provedené přehledy literatury, pokud jsou dostupné a relevantní. Rovněž je užitečné vědět, že disertační práce obvykle obsahují přehledy literatury. Vyhledání novější disertační práce o vašem tématu (nebo tématu příbuzném) vám může ušetřit mnoho času a práce.

Při přípravě přehledu literatury bychom se měli snažit vyhnout některým chybám. Časté problémy ukazuje rámeček 4.2.

Rámeček 4.2

Při vytváření přehledu se pečlivě vyhýbejte:

Rozsáhlému citování dlouhých textů. Úsudek, zkušenost a reakce vedoucího práce v souvislosti s volbou a množstvím přímých citací by pro vás měly být užitečné. V každém případě příliš mnoho přímých

citací nebo jejich přílišná délka zpochybňují vaše zvládnutí literatury. Rudestam a Newton dávají dobrou radu: „Omezte použití přímých citací na ty, které mají specifický důsledek, nebo na takové, které jsou formulovány jedinečným způsobem, jež lze stěží zachytit jinak (2001, s. 59).

Spoléhání na sekundární texty. Na této úrovni práce se očekává, že se budete věnovat primárním zdrojům. Sekundární zdroje jsou přijatelné, pokud primární zdroje nejsou k dispozici nebo jsou nedostupné; nebo v případě přispívají-li sekundární zdroje významným způsobem k diskusi. Opět však platí, že přílišné spoléhání na sekundární zdroje zpochybňuje vaše zvládnutí tematické literatury.

Opomíjení literatury prakticky zaměřené. Výzkumná literatura o vašem tématu je jistě důležitá, ale stejně důležitá a relevantní může být literatura orientovaná na praxi. Platí to především pro oblasti jako ekonomie, obchod a řízení, kde vycházejí důležité a kvalitní odborné časopisy pro praktiky.

Rozhodnutí psát o všem přečteném a poznaném. Váš přehled má být selektivní, na vhodném základě. Rudestam a Newton to vyjádřili takto: „Vytvořte argumentaci, ne knihovnu“ (2002, s. 59).

4.6 Přehled pojmů a otázky

Pojmy

paradigm : paradigma

metatheory : metateorie

perspective : perspektiva

substantive theory : substantivní teorie

descriptive study : popisná studie

explanatory study : explanatorní studie

theory verification : verifikace teorie

theory generation : vytváření teorie

hypotheses – relationship to theory : hypotézy – vztah k teorii

prestructured study : prestrukturovaná studie

unfolding theory : rozvíjející se teorie

relevant literature : relevantní literatura

literature review : přehled literatury

Otázky

Perspektivy

Existuje nějaká speciální perspektiva (paradigma nebo metateorie) za mým výzkumem?

Předmětné teorie

Jaká je role teorie v mém výzkumu?

Je možné uplatnit popisně-explanační rozdílnost? Jestliže je mým cílem explanace, bude kladen důraz na verifikaci teorie, nebo generování teorie? Jaká logika je v pozadí mého přístupu?

Je možné uplatnit rozdílnost mezi verifikací a generováním teorie? Jaká logika je v pozadí mého přístupu?

Jestliže je cílem verifikace teorie, jaké jsou hypotézy a jaká teorie za nimi stojí?

Strukturovaný a rozvíjející se výzkumný plán

Do jaké míry můj výzkum vyžaduje předem strukturovaný plán výzkumu nebo průběžně se rozvíjející plán? Je možné tyto rozdílnosti uplatnit různě na jednotlivé části výzkumného plánu?

Relevantní literatura

Jaká literatura je relevantní pro můj výzkum?

Jaký je vztah mé studie k této literatuře?

Jak budu ve studii pracovat s touto literaturou?

Jak bude můj návrh tuto literaturu využívat?

5 Metody

5.1 Úvod

Abych výklad této kapitoly zjednodušil, budu v tomto okamžiku vývoje návrhu výzkumu předpokládat, že máme nyní k dispozici určitou množinu výzkumných otázek, propojených vzájemně mezi sebou, integrovaných s obecnou výzkumnou otázkou a tvořících koherentní celek, který vyhovuje empirickému kritériu. V této fázi má návrh probrat metody výzkumu. Jinak řečeno, již víme, jaká chceme získat data, takže se můžeme soustředit, jak se k nim dostaneme a co s nimi potom máme dělat.

Tato kapitola se nezabývá detailně výzkumnými metodami. Na obecné úrovni objasním tři hlavní úkoly, které stojí před každým výzkumníkem, jestliže již byly určeny výzkumné otázky: plán výzkumu (design), sběr dat a analýzu dat. Jelikož vzorkování je zahrnuto ve všech těchto částech, zvláště však v plánu výzkumu a sběru dat, proberu také obecně vzorkování. Hlavní otázkou v této kapitole bude: *Co je nutné uvést v návrhu*